

Y. Lesniak, Postgraduate Student
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

VOICE AND THE POETICS OF AFFECT

The article is devoted to the studying the problem of representation of affects in literature. Historically the sense of this word was varied in each epoch, but in every time affect was associated with passions and emotions. This word's deep meaning is the special state in which person loses control of his body and his actions. However this idea of losing control has to be clarified, while both of activity and inaction need activation of the somatic nervous system. So it must be considered that the affect means not the total loss of control, but rather we could talk about taking control of body by those elements of human subconsciousness which are usually marginalized.

In this context of literature this taking the control that was previously mentioned gets a special meaning, because the process of literary creation is unconscious, uncontrollable and unexplained. The models of representation affects in fiction deserves special attention because affects determine the actions of the characters and are the motives of plot. Prose by Mykola Khvylovyi is the special case in this aspect, it includes both of affects and reflection in the structure of composition. Moreover the scheme of creating images of affects is also includes such element as voice.

Keywords: affect, affectation, passion, voice, mimesis, space, body, text, poetic, author, Mykola Khvylovyi.

УДК 398.8(=161.2):393.94

Г. Мартинюк, здобувач
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк

ФОЛЬКЛОРНІ ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКИХ РАННЬОБАРОКОВИХ ЛЯМЕНТІВ (ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНЕЗУ ЖАНРУ)

Ідеться про генетичну пов'язаність літературних ляментів із жанрами поховальної творчості (голосіннями, піснями-плачами) і похідними від них думами. Показано шлях еволюції голосінь у пісні-плачі, а потім у народні думи. Наголошено, що перехідною ланкою між голосіннями та думами були "невольничі плачі", "лицарські пісні", "козацькі псалми", мета яких – створити культ князя-богатиря, відаважного лицаря. Думи, що виникають як продовження епічних традицій минулого, споріднені з поетикою народних голосінь і пізніших ляментів тим, що не лише оплакують смерть видатної людини, а й ідеалізують своїх героїв, прославляють їхні справи, звершені за життя.

Ключові слова: лямент, голосіння, пісні-плачі, думи, генеза жанру, поетика.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Попри певний науковий інтерес до давньоукраїнських ляментів, який став помітно відчутним упродовж останнього десятиліття (праці В. Коваль, І. Мельничук, О. Новик, О. Циганок, Т. Шевчук), питання генези та подальшої еволюції жанру, співвідношення в ньому фольклорних і книжних традицій натепер залишається відкритим і науково **актуальним**. Наявність у таких творах оплакувальних мотивів, а також сам факт творення ранньобарокової поезії в Україні під потужним західноєвропейським ренесансно-бароковим впливом стимулюють до пошуків як фольклорних, так і книжних витоків цього літературного жанру. На нашу думку, для розуміння цілісної картини генези й розвитку жанру ляменту в українській літературі важливим є врахування як місцевих фольклорних і книжних традицій, що склалися у дохристиянській і ранньохристиянській період, так і найдавніших світових надбань, що сягають античності й ренесансно-барокових європейських, насамперед польських впливів.

У межах цієї статті ми ставимо за **мету** показати фольклорні джерела українських ранньобарокових ляментів і тим самим окреслити найсуттєвіші моменти генези жанру.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. З'ясовуючи походження давньоукраїнських ляментів, насамперед варто врахувати, що основою таких творів, як стверджує В. Шевчук, є "народні голосіння й плачі за вмерлим" [13, с. 155], а відтак – використовувалася відповідна поетика.

Зв'язок віршованих ляментів із народними похоронними голосіннями визнає більшість дослідників, що вивчали цей літературний жанр або його окремі тексти. Про сліди фольклорної поетики в таких літературних пам'ятках ідеться у статті Л. Семенюк [8]. Деякі зауваги з цього приводу знаходимо в розвідках В. Коваль і Т. Шевчук. Однак питання про генетичну пов'язаність літературних ляментів із жанрами поховальної творчості (голосіннями, піснями-плачами) і похідними від них

думами залишається недостатньо висвітленим та заслуговує окремої уваги.

Відомо, що обряд поховання "як найтрагічніший за своєю суттю різновид родинного фольклору" традиційно супроводжувався плачами й голосіннями, які виконувалися професійними плакальницями [2, с. 198–200; 11, с. 70]. "Голосіння – це словесно-поетичні твори, які виконуються над покійником у період між його смертю та похороном (у час смерті, покладення в труну, прощання в хаті, під час виносу з оселі, прощання з селом, останнє прощання перед похованням); виконання яких періодично повторюється в час поминок чи свят вшанування духів померлих" [5, с. 229]. Давнє походження голосінь – факт, що не підлягає сумніву. На це вказує й речитативна форма їхнього виконання – у вигляді протяжного наспівного примовляння, що робить їх легкими для імпровізування, і зв'язок із поховальним обрядом і магичними діями, що його супроводжують, і належність до жіночого репертуару, й особливо – наявність у текстах сталих формул-кліше та первісної символіки.

Вчені припускають, що форма виконання і текстові характеристики (часті звертання) похоронних плачів можуть бути ознакою того, що останні, у свою чергу, походять від замовлянь, які в давнину були словесними формулами [5, с. 229]. Одним із перших таку думку висловив О. Потебня. На його переконання, голосіння виникли з прадавніх замовлянь на основі віри в магичну силу слова, що має здатність повертати душу зі світу мертвих, "розбудити" покійника (за зовнішньою подібністю мертвого зі сплячим). Вони ґрунтувалися на анімістичних уявленнях праслов'ян у здатність душі чути й бачити все, що відбувається у світі живих [7, с. 379–443]. Ф. Колесса стверджував, що в минулому обрядова функція голосінь полягала в тому, щоб голосним співом і криком відганяти від померлого злу силу, яка начебто зазіхає на його душу, і задобрити покійника через те, що не змогли повернути його до життя, щоб він у своєму загробному житті сприяв живим родичам, а не шкодив [3, с. 66–80]. Імовірно, що з таких міркувань у поховальних плачах перелічуються лише позитивні риси

померлого (вони часто гіперболізуються, ідеалізуються, опоетизовуються), як і в пізніших лементях.

Отже, основою голосін є, з одного боку – первісна віра в магічну силу слова, а з іншого – анімістичні уявлення праслов'ян, які наділяли душу покійного надзвичайними можливостями (як добрими, так і ворожими). Саме ці засадничі передумови появи жанру голосін забезпечили, на нашу думку, "живучість" поховальної практики оплакування померлого, яка не втратила своєї актуальності й у пізніші часи, а з появою письма знайшла відображення і в книжній традиції (Біблія, вітчизняні києворуські пам'ятки).

Є підстави вважати, що віршовані ляменти, які писалися з приводу смерті померлої особи, а в деяких випадках і декламувалися-виголошувалися на похоронах, перебрали на себе частину функцій народних голосін і генетично тяжіють до цього фольклорного жанру. Творені людьми глибоко релігійними (як відомо, період Бароко в Україні – час розквіту теології), ляменти ґрунтувалися на християнському розумінні безсмертя людини й існування іншого життя після її фізичної смерті. Тобто, можна стверджувати, що світоглядні засади, які спричинили поховальну практику оплакування померлого, із часом хоч і трансформувалися (з язичницьких на християнські), проте в основі своїй не зазнали суттєвих змін. З іншого боку, саме ці світоглядні основи визначають найсуттєвішу відмінність барокових ляментів від язичницької практики оплакування померлого в голосіннях. Оскільки в літературному жанрі ляменту трагедія оцінюється крізь призму авторитету Бога, то, відповідно, події й особи перебувають у межах середньовічної християнської моралі та канонічних християнських уявлень про життя і смерть. Натомість основою народних голосін, як відомо, є язичницька концепція світобудови; християнські вкраплення в ній – явище поодинокі.

Дослідники відзначають, що за характером творення тексту жанр голосіння "можна назвати індивідуалізованим" [5, с. 230]. "Оскільки плакальниці були родичами померлого (або жителями його села), то вони добре знали всі події його життя, пережиті ним радощі та біди, успіхи та невдачі, і це давало їм змогу включати описи або згадки про них у тексти голосін" [5, с. 230]. У ляментах, складених особами, близькими до померлого, окрім традиційних формул-кліше, також є описи ситуацій, образів, картин, що співвідносяться лише з конкретним адресатом. Тобто вони так само індивідуалізовані, як і фольклорні тексти.

Проте чи найбільше генетичну спорідненість барокових ляментів із народними голосіннями вказують спільні для цих текстів мотиви: прохання пробудитися, перепошування не гніватися, озватися, величання похвалами та пестливими словами, опис гробу як темної хати, чекання покійника в гості, неможливість забути померлого тощо. Центральним мотивом і там, і там виступає мотив розлуки з родиною (громадою), а подальше життя оплакуваного і в одному, і в іншому випадках уявляється таким, що переходить в інші форми.

Як зауважує В. Давидюк, "Основний дисконформ нового буття оплакуваного народна уява представляє в неможливості подальших контактів з родиною та допомоги з її боку" [2, с. 198]. Наприклад:

*Мои диточки,
Що вы будете робить безъ батька?
Та вже жь его ни купите, ни заслужите.*

*Ньдэ'я тэбэ нэ побачу,
Ньдэ я тыбэ ны познаю [1].*

Автори барокових ляментів також часто наголошують на неможливості покійного будь-чим прислужитися своїй родині, друзям, громаді, а останніх – зустритися з ним:

*Більш ніколи не освітяться голови твоєї волос,
Не почувється вже у вухах моїх твій голос,
Ані очі мої не втішаться, дивлячись на твою твар,
Ох, не знаю, яких дочекалася смутних хмар
("Лямент дому княжат Острозьких...") [9, с. 526].*

*Не зможете більше столів його оточати
І хліба його нащодень подячно вживати
("Лямент по святобливо зійшлім, велебному господину отцю Іоані Василевичу...") [9, с. 656].*

Загальнолюдські мотиви жалю, туги, неоправної втрати і в голосіннях, і в ляментах виражаються у традиційних формулах, висловах, які голосільниці та давньоукраїнські автори пристосовували до конкретних обставин, імпровізуючи в такий спосіб. До прикладу:

*Та видкиля жь вась, мій таточку, виглядять,
Та видкиля вась, мій таточку, вызырать?
Чи вась зь поля,
Чи вась зь моря,
Чи зь високои горы,
Чи зь чужои чужыны? [1].*

*Всі плачемо, я плачу. Вбачить нема сил нам,
Хто б нас горя позбавив, хто б міхи підставив
Безутішним у сльозах зіницям кривавим
("Лямент світу вбогих на жалісну смерть... Леонтія Карповича" М. Смотрицького) [9, с. 558–559].*

У віршованих ляментах, як і в старовинних голосіннях, часто фігурують образи-символи птахів, що відлітають у вирій, персоніфікованої долі:

*І якъ ти прилітатемешъ:
Чи соловеечкомъ, чи горобеечкомъ?
І на которой ти груши сидатимешъ,
До я вийду тебе познавати [1].*

*[Душа] мов пташка, від ловців таємних
Втекла, сіті порвавши, до країв надземних.
Звела в небі гніздечко та голубка тиха,
Які ж вона, Господи, витерпіла лиха!
("Лямент світу вбогих на жалісну смерть... Леонтія Карповича" М. Смотрицького) [9, с. 560].*

У барокових ляментах, як і в голосіннях, часто натрапляємо на мотиви, які описують звичну конкретику похоронного ритуалу (як-от закопування померлого в землю, розкладання (гниття) тіла "в сирій землі"), до того ж такі мотиви "виписані" тут в особливій натуралістичній манері:

*Приб'ют твої оченька глинов та й не увидиш
сонічка...*

*Я того ся ни сподівала,
Що ты так скоро йдеш в сыру землю гнити [1].*

*Пам'ятай, кролю, же-сь єсть чоловік смертельний,
Прийде час, же будеш в землю погребенний,
Будуть ся кості твої по землі валяти,
Єсли суть царськії, ніхт їх не буде знати
("Вірші на жалосний погреб... Петра Конашевича Сагайдачного" К. Саковича) [10, с. 227].*

Мова голосін, як і пізніших ляментів, урочиста, піднесена, патетична, рясна пестливими словами (*таточку, слізюньками, неділенька, оченька* – у голосіннях; *сиріточка, гніздечко, голубиця* – у ляментах), епітетами (*синочку ріденький, сира земелька, діти дрібні, сама нещаслива* – у голосіннях; *гріб тісний, діл глибокий, печаль вельми тяжка* – у ляментах), багата різно-

манітними фігурами поетичного синтаксису (повтори, риторичні запитання, звертання, тавтологічні звороти, тиради, паралелізми, стилістичні фігури – анафори, епіфори тощо).

Як бачимо, і світоглядними засадами, і характерними мотивами, і образами-символами та мовними ознаками старовинні голосіння перегукуються з віршованими ляментами межі XVI–XVII ст., що служить безсумнівним підтвердженням фольклорних джерел цього жанру та його генетичної спорідненості з народними голосіннями.

Особливості поезики народних голосінь позначилися й на інших фольклорних творах, що виникли на їхній основі, – піснях-плачах і народних думках. Оскільки чимало віршованих ляментів присвячено смерті видатних історичних осіб, то в таких зразках (переважно світського звучання) варто шукати сліди зв'язків із народними думками, поезика яких безпосередньо пов'язана з традицією голосінь.

Як відомо, терміном "дума" позначається жанр епічного поетичного твору, епічної пісні героїчного плану. Хоча збережені до наших днів тексти дум виникли приблизно в XV ст., однак дослідники не заперечують той факт, що значно раніше українці вже мали достатньо розвинутий героїчний епос, який ліг в основу виникнення дум. Так, у староруських літописах неодноразово згадується про княжих співців-поетів, що складали пісні на честь героїв і у своїх творах возвеличували подвиги князів і дружини [5, с. 258].

Учені стверджують, що первісно слово "дума" використовувалося для означення жанру пісні на честь померлого чи загиблого лицаря – саме в такому значенні воно вживається у писемних пам'ятках XVI ст. Чи не вперше на зв'язок жанру дум із поховальними плачами вказав М. Максимович, а далі його думку розвинув Ф. Колесса, який довів, що думи близькі до народного голосіння своєрідною формою поетичного й музичного в слову. Під час свого дослідження Ф. Колесса встановив, що думи та голосіння споріднює мелодійна й ритмічна близькість (речитативний стиль), нерівноскладовість віршових рядків, перевага дієслівних рим, певна імпровізація тексту й музики [3, с. 80–94].

Про шлях еволюції голосінь у пісні-плачі, а потім у думи цікаві міркування висловлюють дослідники М. і З. Лановик: "Голосіння існували у праслов'ян здавна – голосили за померлим родовим ватажком чи героєм ще у незапам'ятні часи (ця традиція є чи не у всіх народів). Але коли у народній свідомості витворюється культ князя-богатиря – відважного лицаря, що віддає своє життя за спільні інтереси народу і держави, – давніми голосіннями вже не можна було висловити всі почуття і настрої, щоб гідно оплакати загиблого. Тому виникають *пісні-плачі* (курсив – у тексті), у зміст яких, крім оплакування смерті народного героя, вноситься похвала його справам і подвигам, звершеним за життя, і запевнення, що його слава не загине, а збережеться у прийдешніх поколіннях. Про такі пісні йдеться у рукописах арабських мандрівників, у яких вони описують похорони у слов'ян (зокрема, на території Київської Русі). Очевидно, ці пісні і стали перехідною ланкою від похоронних пісень-плачів до героїчних дум у сучасному розумінні цього жанру. До того часу, поки ці пісенні твори почали називати думами, в народі побутували назви "невольничі плачі", "лицарські пісні", "козацькі псалми" [5, с. 259]. Та й у пізніших вітчизняних джерелах – співаниках, поезиках, віршах, літописах – думами називаються елегійні, історичні героїчні пісні про лицарську смерть, драматичні сторінки з життя народу, відвагу й завзяття у боротьбі з чужинською навалюю.

Отже, можна погодитися з думкою Г. Нудьги, що відомі тепер думи – жанр героїчної народнопоетичної творчості, який виник десь на рубежі XV ст. як продовження епічних традицій минулого, що мали свої генетичні корені в найдавніших героїчних ліро-епічних похоронних піснях, а ті, у свою чергу, – у народних голосіннях [6].

Спорідненість народних дум із поезикою народних голосінь і пізніших ляментів особливо виразно проступає в думках про героїчну боротьбу українського народу проти турецько-татарських загарбників. Із дум цієї групи особливо виділяються "невільницькі плачі". Їх відносять до найдавніших зразків цього жанру, що сформувалися на основі похоронних речитативних плачів. Із голосіннями генетично пов'язана й поетична форма таких дум (наприклад, "Невольники", "Плач невольників" та ін.). Як стверджують М. і З. Лановик, "Тут епічна розповідь, властива переважній більшості дум, поступається ліричним висловлюванням особистих переживань і почуттів. Зворушливий плач виконавців цих дум спрямовувався на те, щоб викликати у слухачів співчуття до "всіх бідних невольників", передати безмежне бажання визволитися з кайданів, з темниць, втекти додому..." Проте між голосіннями й невольницькими плачами була й суттєва різниця: творці невольницьких дум вкладали у свої твори не скорботу за конкретною людиною (як це було в голосіннях), а висловлювали думки всього народу, возвеличували силу волі бранців, що не зрадили свого народу й віри християнської, не втратили любові до рідної землі. Давньоукраїнські ляменти в цьому сенсі дещо нагадують пісні-плачі, адже в них звучить не індивідуальний, а колективний (громадський) вияв скорботи за померлою людиною, возвеличуються її заслуги перед народом, громадою [5, с. 267].

М. і З. Лановик зазначають, що в тематичній групі дум про героїчну боротьбу українського народу проти шляхетсько-польського поневолення повністю зникають елементи голосінь: "Зберігши речитативну манеру виконання, думи цього періоду набувають нового звучання – це вже не плач за невольниками, а утвердження бойового духу козацтва" [5, с. 270–271]. Із думами цієї тематичної групи найбільше співзвучні ті віршовані ляменти, що написані на смерть видатних історичних осіб, як правило – козацьких ватажків (князя Михайла Вишневецького, гетьмана Петра Сагайдачного та ін.). Такі ляменти, як і думи, присвячені Богданові Хмельницькому, Іванові Богуну, Данилові Нечаю, Павлові Тетері та інші, мають виразне соціально-історичне значення, адже "в них, окрім оспівування життя і подвигів козацтва, велика увага приділена конкретним історичним особам та епізодам з їхнього життя" [5, с. 271].

Елементи плачу знову повертаються у суспільно-побутові думи, написані здебільшого в період Руїни – час національного занепаду: сестра плаче, відправляючи брата у військо, мати – дізнавшись про те, що син загинув чи потрапив у полон. Такі твори вже не мають переможного козацького пафосу. У них, як зауважують М. і З. Лановик, "знову діють безіменні герої-козаки, але вже не в лицарських походах, боях і перемогах, а в побутових ситуаціях. Тут змальовані явища суспільного та родинного життя, стосунки козака зі своєю ріднею – сестрою, матір'ю... Основними сюжетами цих дум є від'їзд козака з дому ("Прощання козака") або ж його повернення ("Повернення Удовиченка до матері")" [5, с. 272]. Часом уривки таких дум є справжніми зразками народних голосінь [5, с. 272–273].

Прощу тебе, – через бистрії ріки білим лебедоньком припливи,

Через широкі степи – малим-невеликим перепелоньком перебіжи,

Через темні луги – ясним соколونьком перелети,
А в моїм дворі – сивим голубоньком сядь-пади,
Жалібненько загуди, –
Тугу мою, брате, розділи [12, с. 65].

Як слушно стверджують М. і З. Лановик, пісні думи повертаються "до своїх прадавніх витоків – голосінь з усіма їхніми атрибутами – ліризмом, насиченістю образністю, вираженою алегоріями-символами, високим рівнем поетизації думки, де епічний елемент поступається місцем ліричному – висловлення думок, почуттів, переживань героїв" [5, с. 273].

Спорідненість ляментів із думами помітна й на рівні ритміки. "Співаною декламацією" вважає рецитацію дум Ф. Колесса [4, с. 48]. Як відомо, декламаційний характер притаманний і більшості віршованих ляментів.

Однак чи не найбільше схожості з народними думами вони виявляють на рівні поетики. Стиль ляментів, як і дум, підкреслено урочистий, піднесений, чому сприяє вживання певних поетичних форм, а саме: традиційних епітетів (*земля християнська, тихі води, ясні зорі, мир хрещений, тяжка неволя – у думках; кривавоє серце, жаль і слъзю гоїнії, жаліснее сирітство – у ляментах*), архаїзмів (*златоглавий, глас, іспадати, розношати, соглашати, перст, глава та ін. – у думках; видячи, жонною, зерцала, спом'януть, мисль – у ляментах*). Ліризм дум підсилюється застосуванням здрібніло-пестливих форм (*неділенька, матіночка та інші – у думках; дітки, сиріточки, гніздечко – у ляментах*). Важливу поетико-змістову функцію виконують у думках і ляментах, як і в голосіннях, риторичні запитання, риторичні оклики, звертання, а також анафора.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як бачимо, вітчизняні фольклорні впливи були потужним чинником формування барокових ляментів. Твори цього жанру, безперечно, увібрали в себе поетику як народних похоронних голосінь, так і пізніших жанрів епічної творчості – пісень-плачів і дум.

Зародження жанру ляменту в давній українській книжній традиції відбувалося поступово. Його основою є народні похоронні голосіння за померлим. У процесі формування держави та культу князя-богатиря виникла потреба не просто оплакати смерть народного героя, а прославити його як відважного лицаря-воїна, захисника народу й держави. Так виникла епічна традиція творення героїчних ліро-епічних похоронних пісень-плачів, які в народі мали назви "невольничі плачі", "лицарські пісні", "козацькі псалми". Вони стали перехідною ланкою від похоронних пісень-плачів (голосінь) до героїчних дум. Із народними думами аналізовані твори споріднені тим, що не лише оплакують смерть видатної людини, а й ідеалізують своїх героїв, прославляють їхні справи, звершені за життя. Подібно до дум тут використовується підкреслено піднесений стиль (незважаючи на трагізм події) і ліризація оповіді. Отже, народні голосіння, пісні-плачі і думи складають національні джерела ляментів.

Список використаних джерел

1. Голосіння. – К., 2012. – URL : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/novi-knizhki/593-holosinnia-uporiadkuvannia-pidhotovka-tekstu-peredmova-komentari-pokazhchyky-irnyu-koval-fuchylo-k-2012-792-s-kompakt-dysk>
2. Давидюк В. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі) / В. Давидюк. – Луцьк: ВАТ "Волинська обласна друкарня", 2009.
3. Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Едмонтон : Канад. ін-т укр. студій : Альбертський ун-т, 1983.
4. Колесса Ф. Українські народні думи [Електронна копія] : перше повне вид. з розвідкою, поясненнями, нотами і знімками кобзарів / д-р Філярет Колесса. – Електрон. текст. дані (1 файл : 356 Мб). – Львів : Накладом Т-ва "Просвіти", 1920 (К. : НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2012). – (Загальна бібліотека "Просвіти"; ч. 3).
5. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2006.
6. Нудьга Г. Український поетичний епос. Думи / Г. Нудьга. – К. : Знання, 1971. – Серія 5. – № 4.
7. Потебня А. А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий / А. А. Потебня // Потебня А. А. Слово и миф. – М. : Правда, 1989. – С. 379–443.
8. Семенюк Л. Ремінісценції народних голосінь і дум у літературних "ляментах"-плачах (на матеріалі художніх творів XVI–XVIII ст.) / Л. Семенюк // Фольклор і міфологія. Загальноукраїнський науково-освітній журнал. – 2009. – № 2–3. – С. 37–48.
9. Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV–XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI–XVIII століття) : у 4 кн. / уряд. : В. Шевчук, В. Яременко]. – К. : Аконті, 2006. – Кн. 1.
10. Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / уряд. В. І. Крютня. – К. : Наук. думка, 1987.
11. Українська фольклористика. Словник-довідник ; заг. ред. М. Чорнопиского. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008.
12. Українські народні пісні та думи : збірник. – К. : Т-во "Знання", 1992.
13. Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть : у 2-х кн. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 2.

References

1. Holosinnia / Uporiadkuvannia, pidhotovka tekstu, peredmova, komentari, pokazhchyky Iryny Koval-Fuchylo. K., 2012. 792 s., kompakt-dysk URL : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/novi-knizhki/593-holosinnia-uporiadkuvannia-pidhotovka-tekstu-peredmova-komentari-pokazhchyky-irnyu-koval-fuchylo-k-2012-792-s-kompakt-dysk>
2. Davydiuk V. Vybrani lektzii z ukrainskoho folkloru (v avtorskomu dyskursi). Lutsk: VAT "Volynska oblasna drukarnia", 2009. 436 s.
3. Kolessa F. Ukrainska usna slovesnist / vstup. M. Mushynky. Edmonton : Kanad. in-t ukr. studii : Albertskiy un-t, 1983. LIV, 645 s.
4. Kolessa F. Ukrainski narodni dumy [Elektronna kopiia] : pershe povne vyd. z rozvidkoiu, poiasnenniamy, notamy i znimkamy kobzariv / d-r Filiaret Kolessa. – Elektron. tekst. dani (1 fail : 356 Mb). – Lviv : Nakladom T-va "Prosvity", 1920 (Kyiv: NBU im. Yaroslava Mudroho, 2012). – (Zahalna biblioteka "Prosvity"; ch. 3).
5. Lanovik M. B., Lanovik Z. B. Ukrainska usna narodna tvorchist: [pidruch. dlia stud. vyshchyykh navch. zakl.]. [4-te vyd., ster]. K.: Znannia-Pris, 2006. 591 s.
6. Nudha H. Ukrainskyi poetychnyi epos. Dumy. K.: Znannia, 1971. Seria 5. № 4. 48 s.
7. Potebnya A. A. O mificheskomo znachenii nekotorykh obryadov i poveriy // Potebnya A. A. Slovo i mif. M.: Pravda, 1989. S. 379–443.
8. Semeniuk L. Reministsentsii narodnykh holosin i dum u literaturnykh "liamentakh"-plachakh (na materialii khudozhnikh tvoriv XVI – XVIII st.) // Folklor i mifolohiia. Zahalnoukrainskyi naukovo-osvitniy zhurnal. 2009. № 2–3. S. 37–48.
9. Slovo mnohotsinne. Khrestomatiia ukrainskoi literatury, stvorenoi ruznymy movamy v epokhu Renesansu (druga polovyna XV – XVI stolittia) ta v epokhu Baroko (kinets XVI–XVIII stolittia): U 4 kn. / uporiad. : V. Shevchuk, V. Iaremenko]. Kn. 1. K. : Akonit, 2006. 802 s.
10. Ukrainska literatura XVII st.: Synkretichna pysemnist. Poeziia. Dramaturhiia. Beletristyka / uporiad., dym. i vstupna stattia V. I. Kreutnia; red. tomu O. V. Myshanych. K. : Nauk. dumka, 1987. 608 s.
11. Ukrainska folklorystyka. Slovnyk-dovidnyk / Ukladannia i zah. redaktsiia M. Chornopyskoho. Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky, 2008. 448 s.
12. Ukrainski narodni pisni ta dumy : zbirnyk. K. : T-vo "Znannia", 1992. 96 s.
13. Shevchuk V. Muza Roksolanska. Ukrainska literatura XVI–XVIII stolit: u 2-h kn. Kn. 2. : Rozvynene baroko. Piznie baroko. K. : Lybid, 2005. 728 s.

Надійшла до редколегії 26.09.18

H. Martynyuk, External Doctorate Student
Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk

THE FOLK SOURCES OF UKRAINIAN EARLY BAROQUE LAMENTS (TO THE QUESTION ON THE GENESIS OF THE GENRE)

The article analyzes the folk sources of Ukrainian early Baroque laments and reveals the most important moments of the genesis of the genre. It is proved that poetic laments of the period of the 16th and 17th centuries are related to the genres of funeral works (keenings, wailings) and derived from them dumas (heroic epic folk song genre). The author analyzes common and different ideological foundations for these genres, typical motifs, image-symbols, linguistic features, etc.

Identical motifs are realized in the keenings and laments: appeal to wake up, not to be angry, to respond; exaltation and waiting for the deceased to visit; description of the casket as a dark house; impossibility to forget the deceased, etc. The main common motif of both genres is the motif of separa-

tion from the family (community). The feature distinguishing the laments from keenings is that human death is based on the principles of Christian morality – with faith in afterlife and the absolute authority of God. In keenings, mourning for the deceased reflects pagan traditions.

It was discovered that the poetic style of folk keenings had an effect on other folklore works – wailings and dumas. In laments as well as wailings, not individual, but collective, social expression of sorrow is reflected.

The author notes that both in dumas and laments the elevated style (notwithstanding the tragedy of the fact) and lyrical narration are used. The relationship of poetic style of dumas and laments is noticeable in the dumas about the heroic struggle of Ukrainians against the Turkish aggressors and the Polish gentry. The creators of dumas mourned the death of the Cossack leaders; they were grieving over the destiny of their captive nation. Both the dumas and the laments often had a recitation character.

In this paper the author argues that national folk genres had a powerful influence on the formation and development of the literary genre of lament.

Keywords: lament, keening, wailings, dumas, genesis of the genre, poetics.

УДК 82-311.6'06:821.161.2.09

О. Савич, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІЮ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ РОМАНІ: УКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС

Представлено теорію жанру історичного роману доби постмодернізму у перспективі сучасних українських досліджень, здійснених упродовж останніх двох десятиліть. Виділено ряд атрибутивних рис постмодерністського історичного роману та способів моделювання історії в сучасній художній прозі.

Ключові слова: історія, історичний роман, постмодернізм, сучасне українське літературознавство.

Науковий інтерес до способів репрезентації й моделювання історії в літературних творах є одним з актуальних векторів літературознавчих досліджень. Це пов'язано з тим, що актуалізація історії в романістиці зазнає поступових модифікацій, які потребують належного фахового аналізу та відповідної концептуалізації. Як відомо, параметри класичного історичного роману вальтерскоттівського типу, що формуються у добу Романтизму, видозмінюються в літературі модернізму й далі трансформуються у контексті постмодерністських тенденцій деконструкції жанру, іронії, пародіювання, зміщення аксіологічних домінант. Як наслідок, історичну прозу у ХХ–ХХІ ст. в окремих випадках визначають уже як історіографічну, у якій фікціональне та фактуальне набувають рівноправного статусу. Варто зауважити, що, попри появу сучасних експериментальних модифікацій історичної прози, актуальним досі залишається той її тип, який умовно вважають класичним (на кшталт історичних романів ХІХ ст. – творів В. Гюго, А. де Віньї, Стендаля, А. Дюма тощо). Подібні романи, однак, за своїми поетикальними властивостями не виходять за межі масової, чи то пак жанрової літератури. Тож, на нашу думку, особливої уваги заслуговують саме сучасні постмодерністські підходи до модифікації історії, авторські стратегії й тактики її репрезентації в романі. **Мета цієї розвідки** – прослідкувати концептуалізацію постмодерністського історичного роману як жанру на матеріалі досліджень (монографій, дисертацій, статей) вітчизняних літературознавців, здійснених упродовж двох останніх десятиліть.

На думку Т. Бовсунівської, концепт "історичного роману" не може вважатись терміном, позаяк відсутнє унормоване, всеохопне визначення його жанрової структури. Дослідниця зазначає: "... діахронічні можливості жанру не є безмежними; при написанні твору історичної тематики письменник використовує ті чи інші документи, матеріали описуваної доби, а отже можемо зробити висновок, що хронологічні межі історичного роману мають певну визначеність, яка мотивується наявністю чи відсутністю документів віддаленої доби. Фентезі починається там, де завершується історичний роман. Межею історичного роману є документалізована хронологія історії" [1, с. 402]. До основних ознак інваріанту історичного роману належать, перш за все, історизм і наявність історіографічних включень. До того ж історичний роман здатний вбирати в себе попередні літературні коди: традиції роману готичного, сімейно-біографічного, авантюрного, роману виховання [1, с. 408].

Принагідно до питання про постмодерністські варіанти історичної прози Т. Бовсунівська зазначає, що в цю добу виникають альтернативні історичні жанри, які постають цілковитим протиставленням класичному історичному романові: "Історичний жанр не вмер. Він змінився до невпізнання, але не загинув у лабіринті постмодерних форм. Сучасна альтернативно-історична проза вже конкурує не з жанром роману як таким, а з фентезі, яке є формою перетворення самої ідеї "романного". Маючи на меті ліквідацію історичної безграмотності, альтернативно-історична проза повинна бути більше заглиблена у сокривенні факти історії, які відкриваються не всім" [1, с. 411]. Дослідниця наводить такі можливі варіанти модифікацій, як історико-політичний детектив, роман альтернативної історії, історико-біографічний, історичний реалістичний роман. Актуальним також є термін "історіографічний метароман", у якому детальне зображення історичної епохи корелює з виразною фікціональністю тексту, акцентується вигаданість оповіді: "Історіографія та література в такому романі поєднуються в оновленій якості – вигаданій ситуації. <...> автора починають вабити не відомі вагомі події минулого, не видатні постаті, не історія, а малі історії, власне коріння, історії працюючих, родоводу, які часто не фіксувалися в писемних свідоцтвах і підручниках" [1, с. 413]. Історіографічний метароман, відтак, актуалізує ідею тяглого зв'язку між минулим та сучасністю і повсякчас нехтує зображенням культових і визначальних періодів, подій чи реальних постатей: "Діахронічна межа постмодерного історичного роману більше не залежить від документованої історії людства" [1, с. 414].

Н. Сизоненко відзначає, що ризоматичність, тобто розгалуженість і децентрованість структури, постаючи однією з ключових характеристик постмодерністського тексту, зумовлює також і своєрідність актуалізації історії в таких творах. Дослідниця зауважує: "Історія в такій парадигмі складається з трищин, розламів, провалів, порожнеч. Вона стає поліцентричною, ламається, рветься, плине декількома різнорідними струменями. <...> історія – це зона ризику, а не провісниця майбутнього" [6, с. 157]. Для найменування нового типу історичної прози, як вважає Н. Сизоненко, рівноцінно та синонімічно можна послуговуватися термінами "історіографічна металітература" (термін належить Л. Гатчієн) і "постмодерністський історичний роман" (поняття, запропоноване Б. МакГейлом). Характерною для такої прози є авторська спроба занурення у глибини як індивідуальної, так і колективної пам'яті, що на